

Алла Кравчук

Власні назви у спільних моделях польської та української Фразеології = Nazwy własne we wspólnych modelach frazeologii polskiej i ukraińskiej

Prace Językoznawcze 2, 73-88

2000

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Алла Кравчук

Львів

Власні назви у спільних моделях польської та української фразеології

Nazwy własne we wspólnych modelach frazeologii polskiej i ukraińskiej

W niniejszym artykule podjęto próbę pokazania, w jaki sposób w polskich i ukraińskich frazeologizmach o podobnej strukturze i znaczeniu działają tendencje przeciwstawne: z jednej strony do uniwersalizmu, z drugiej zaś do podkreślania specyfiki narodowej. Analizie poddano związki frazeologiczne z komponentem onomastycznym, realizujące wspólny model logiczno-semiotyczny. W obrębie realizacji tego modelu wyodrębnia się polskie i ukraińskie jednostki frazeologiczne zawierające wspólną nazwę własną i mające jednakową obrazowość oraz frazeologizmy z nazwą własną nacechowaną narodowo. W wyniku zestawienia odpowiedników polsko-ukraińskich ustalono, że w zbiorze jednostek wspólnego modelu frazeologicznego nazwa własna może występować jako identyfikator przynależności narodowej frazeologizmu, a także pełnić funkcję neutralnego pod względem kulturowym elementu struktury semiotycznej. W zależności od stopnia dominacji jednej z tych cech rozstrzyga się możliwość przekładu frazeologizmów onomastycznych występujących w tekstach nacechowanych kulturowo. Ujawniono związek między intensywnością wyrażania cech kulturowo-narodowych frazeologizmu a typem onomastycznym nazwy własnej, będącej komponentem danej jednostki frazeologicznej.

Те, що фразеологія є багатим джерелом для вивчення національної самобутності мови, не викликає жодних застережень: фразеологічний образ часто має в основі специфічну реалію, може бути побудований на фактах вітчизняної історії, пов'язуватися зі звичаями народу, а отже, є культурно обумовленим. Разом з тим фразеологія мови дає широкий матеріал для дослідження явищ інтернаціоналізації. Чималу частку фразеологічного фонду будь-якої мови складають усталені звороти, що мають повні або часткові відповідники в багатьох інших мовах, включно навіть з неєвропейськими. Наявність у мові пласта інтернаціональної фразеології зумовлена зовнішніми контактами (та, як їх результат, – запозиченнями), існуванням спільної для багатьох мовних культур античної та біблійної спадщини та й, врешті, універсальністю людської сутності у всіх її проявах: починаючи від спільності тілобудови і пов'язаних із нею подібних реакцій різних людей на навколишній світ, що, без сумніву, накладається на творення фразеологічних образів, і закінчуючи однаковим

метафоричним способом мислення, подібною абстрагуючою діяльністю мовців, які „продукують” ці втілені у слова образи. Саме так представники різних мовно-культурних середовищ під впливом позамовних універсалій здатні створювати, незалежно один від одного, спільні фразеологічні моделі.

Сучасні фразеологи все частіше схильні вважати незалежний паралелізм різномовних фразеологічних одиниць (далі ФО) фактом „міжмовного фразеологічного зближення”¹, тобто явищем інтернаціоналізації². Однак науковці слушно наголошують на тому, що фразеологія міжмовних паралелей поєднує інтернаціональні ознаки з національними. Й.Мацкевич, досліджуючи особливості мовної картини світу крізь призму так званих морських фразеологізмів, звертає увагу на те, що в цій фразеології можна помітити дві протилежні тенденції: з одного боку – тенденцію до універсалізму, а з іншого – до сепаратизму, наголошення своєрідності мов і мовних картин світу³.

Подібне явище спостерігаємо й в ономастичній фразеології, побудованій на основі спільних для багатьох мов моделей. У ФО такого типу власна назва (далі ВН) чітко, на перший погляд, визначає його національно-культурну належність. Однак її загальносеміотичний характер і, що важливіше, інтернаціональна структура самої моделі дають підстави зараховувати таку фразеологію до інтернаціональної периферії. Покажемо це на матеріалі польських та українських ономастичних ФО⁴, побудованих на основі спільних моделей⁵. У виразах такого типу поєднання інтернаціональних та національних ознак

¹ Э.М. Солодухо: *Теория фразеологического сближения (на материале языков славянской, германской и романской групп)*. Казань 1989, с. 14.

² А.Г. Назарян: *Фразеология современного французского языка*. Москва 1987, с. 274; Э.Я. Кокар: *Интернациональное и национальное в латышских пословицах и поговорках*, Рига 1978, с. 59; J. Maćkiewicz: *Internacjonalizmy frazeologiczne a językowy obraz świata (na przykładzie frazeologizmów morskich)*. „Poradnik Językowy” 1988, nr 7, s. 488–489; M. Basaj: *O polu semantycznym internacjonalizmów frazeologicznych*. [W:] *Z polskich studiów slawistycznych*. Seria 7: Językoznawstwo. Warszawa 1988, s. 29–32.

³ J. Maćkiewicz: *Internacjonalizmy frazeologiczne...*, s. 488.

⁴ Термін „фразеологічна одиниця” розуміємо широко, з включенням прислів'їв.

⁵ Хоча аналіз проводимо в основному на матеріалі лише польської та української мов, оперуємо терміном „інтернаціональна модель”. Інтернаціональними звичайно вважають такі одиниці (лексемі, фразеологізми), які виступають принаймні в трьох мовах, одна з яких належить до іншої мовної сім'ї. Тому, досліджуючи інтернаціональні явища на матеріалі двох мов, учені намагаються додавати матеріал ще й третьої, з іншої сім'ї (T.Z. Orłós: *Skrzydlate słowa pochodzenia biblijnego w języku czeskim i polskim*. [W:] *Problemy frazeologii europejskiej*. T. 2. Pod red. A.M. Lewickiego i W. Chlebdy. Warszawa 1997, s. 123-127; A. Krzyżanowska: *Udział internacjonalizmów we frazeologii francuskiej i polskiej*. [W:] *Język a kultura*. T. 7. Pod red. J. Maćkiewicz i J. Siatkowskiego. Wrocław 1992, s. 129–133). Трапляються, проте, й праці про інтернаціональну фразеологію на матеріалі двох споріднених мов (T.Z. Orłós: *Z badań nad słowiańską frazeologią porównawczą*).

очевидне: сама модель є спільною для польської та української, а часто – й інших мов, і тому її можна вважати інтернаціональною, а ВН нерідко буває властива переважно одній мові, а отже, вона є в такому випадку національно маркованою. Матеріалом для дослідження стали ФО, вибрані з (фразеологічних, тлумачних і ряду спеціальних) польських и українських словників, а також із довідників та видань пареміографічного характеру.

У спеціальній літературі під терміном „фразеологічна модель”, або „структурно-семантична модель” розуміють „структурно-семантичний інваріант стійких сполук, який схематично відображає відносну стабільність їх форми й семантики”⁶. Аналізуючи ФО польсько-українських структурно-семантичних моделей, з’ясуємо, які саме конструкції вважаємо такими моделями та наскільки жорсткими є критерії віднесення ФО до певної моделі⁷.

Czeskie i polskie skrzydlate słowa. [W:] *Z polskich studiów slawistycznych.* Seria 9: Językoznawstwo. Warszawa 1998, s. 213–218). Також Е.М. Солодухо за нижню межу кількості мов при встановленні факту фразеологічної інтернаціональності вважає мінімальну ізоглосу, представлену двома мовами, незалежно від їх спорідненості й поширення (Э.М. Солодухо: *Проблемы интернационализации фразеологии (на материале языков славянской, германской и романской групп)*. Казань 1982, с. 12). Ми схилиємося до тези про три мови, але обсяг і завдання статті спонукають нас обмежитися в основному двома: фразеологізми інших мов наводимо спорадично. Керуємося висловленою В.В.Акуленком думкою, яку поділяє і М. Басай (М. Basaj: *O polu semantycznym...*, s. 29.), що „інтернаціоналізми можуть бути представлені як у двох, так і в багатьох мовах, споріднених або неспоріднених, із будь-якою соціальною базою: їх міжмовна сутність, їх роль при двомовності від цього не змінюється, хоча ступінь їх міжнародності – за даними параметрами – може відповідно бути більшим або меншим” (В.В. Акуленко: *Лексические интернационализмы и методы их изучения.* „Вопросы языкознания” 1976, пг 6, с. 53). У нашому випадку ймовірність існування моделі в інших європейських мовах (тобто її міжнародний характер) можна пов’язувати з фактом існування латинської сентенції відповідної структури та змісту, яка підтримує відчуття універсальності моделі. Зрештою, як слушно зауважує Й. Мацкевич, деякі явища містяться на межі фразеологічної інтернаціональності й найменування подібних одиниць інтернаціоналізмами може здаватися надмірним розширенням обсягу поняття „інтернаціональне”, однак саме такі явища несуть багату інформацію про взаємодію національного й інтернаціонального у фразеології (J. Maćkiewicz: *Internacjonalizmy frazeologiczne...*, s. 489). А нас передусім цікавить не стільки факт чіткої ідентифікації ФО як інтернаціональних, скільки показ польсько-українських паралелей у цій фразеології.

⁶ В.М. Мокиєнко: *Славянская фразеология.* Москва 1989, с. 53.

⁷ Упродовж розвитку фразеологічної науки модельованість фразеосемантичної системи визнавалася не завжди. Строкатість семантичної індивідуальності ФО і відсутність прямих кореляцій з регулярністю граматичних структур послужили в 60-ті роки ХХ ст. основним аргументом на користь твердження про фразеологічну немодельованість. Як пише В.М.Мокиєнко, „індивідуальна структура, образність, національна специфіка, семантична неповторність, дослівна неперекладність на іншу мову, втрата внутрішньокomпонентних зв’язків, специфіка зовнішніх синтаксичних зв’язків – коротше кажучи, ідіоматичність – слугувала для багатьох дослідників незаперечним аргументом на користь твердження принципової немодельованості фразеологічних одиниць” (В.М. Мокиєнко: *Славянская...*, с. 49–50).

Ю.П. Солодуб виділяє дві форми реалізації фразеологічної моделі: конкретно-образну та логіко-семіотичну⁸. Конкретно-образна форма передбачає накладання фразеологічних образів у різних мовах. Міжнародний характер таких ФО переважно не викликає сумнівів. При логіко-семіотичній реалізації моделі образна основа різномовних ФО не ідентична: завдяки появі нових лексичних компонентів та оновленню образу такі ФО можуть характеризуватися національною своєрідністю. В досліджуваній нами ономастичній фразеології ця специфіка проявляється передусім у національному забарвленні оніма. Фразеологічна модель допускає певну варіантність своїх реальних конкретизаторів: за Ю.Я.Бурмістровичем, „кожна модель є єдністю кількох варіантів, пов'язаних із семантичними та структурними різновидами фразеологізмів усередині кожного типу”⁹. Таким чином, структурно-семантичні моделі польської та української фразеології з ономастичним компонентом виділяємо, орієнтуючись на відносну стабільність їх структури. Використовуючи розроблені Ю.П.Солодубом та М.Басаєм¹⁰ класифікації, розрізняємо два основні типи моделювання: А – зі збігом конкретно-образної та логіко-семіотичної форм реалізації і Б – зі збігом лише логіко-семіотичної форми реалізації. Одразу зазначимо, що розмежування цих двох типів не може бути, на наш погляд, повністю об'єктивним: тут стикаємося з проблемою індивідуального сприйняття образу. Згідно з вищесказаним, у ФО типу А образ повинен збігатися, а у ФО типу Б допускається варіювання образів у межах логіко-семіотичної моделі – загальної структурної схеми з певним значенням. Коли ж маємо справу з таким поширеним явищем, як нетотожність лексичного складу кількох ФО, можемо говорити або лише про формальні зміни в межах типу А, або про перехід до типу Б (адже зміна лексичного наповнення тягне за собою зміну образних асоціацій). Так, наприклад, стосовно фразеологізму *Mądry Polak/Rusin po szkodzie*, фразеологізм *По ярмарці русин мудрий* можна трактувати або як не цілком тотожний образ (тип Б), або як той самий образ при зміні лексичного компонента (*по шкоді – по ярмарці*) та граматичної структури (інверсія).

⁸ Ю.П. Солодуб: *К вопросу о совпадении фразеологических оборотов в различных языках*, „Вопросы языкознания” 1982, № 2, с. 112.

⁹ Ю.Я. Бурмістрович: *Образование фразеологизмов как процесс, осуществляемый по моделям (к постановке вопроса)*, [в:] *Вопросы семантики фразеологических единиц (на материале русского языка)*, ч. 1, Новгород 1971, с. 12.

¹⁰ М. Basaj: *Z problematyki europeizmów frazeologicznych*. [W:] *Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej*. Pod red. M. Basaja, D. Rytel. T. 2. Wrocław 1985, s. 73-82.

Проблема ще більш ускладнюється, коли йдеться про лексичне варіювання ономастичних компонентів. Так, до найпоширеніших, універсальних фразеологічних моделей належить, наприклад, лат. *marī aquam addere* (додавати води до моря) зі значенням „додавати чогось туди, де його вже є досить, тобто робити щось марно” (польськ. *morzu wody przylewać*; до *morza wodę nosić*; укр. *Нащо в море воду лити, коли море повне*; У *криницю воду неносять*; чеськ. *přilévát vodu do moře*; рос. *морю воды прибавлять*, нім. *Wasser ins Meer tragen*; англ. *to cast water into the sea*; фр. *porter de l'eau a la mer/rivière*, ісп. *echar/llevar aqua en el mar*; італ. *portare acqua in mare*). У багатьох мовах апелятивний компонент *море/річка/криниця* варіюється з гідронімом – назвою місцевого водоймища. Наприклад: польськ. *do Wisły wodę nosić*; нім. *Wasser in den Rhein/in die Elbe tragen*; англ. *to cast water into the Thames*; італ. *portar acqua ad Arno*. Появу в складі ФО оніма можна трактувати, з одного боку, як варіантну заміну лексичного компонента, а з іншого – як оновлення фразеологічного образу. Встановлення типу моделювання в подібному випадку ускладнюється специфікою семантики ВН в складі ФО. Онім у фразеологічному контексті часто виконує функцію апелятива, а тому різні ВН (наприклад, Вісла, Рейн, Ельба, Арно), номінуючи одне й те саме апелятивне поняття („річка”, або ширше – „вмістилище великої кількості води”), в загальному нібито суттєво не впливають на зміну фразеологічного образу. Проте саме завдяки локальному гідроніму конкретний образ кожної з ономастичних ФО набуває національного колориту. Отже, ФО з ономастичним компонентом – назвою родового апелятивного поняття (як наприклад, Вісла та ін. – „річка”; Київ, Львів, Краків, Москва – „місто” (пор. *Roma non fuit una die condita - Київ/Львів/Москву не відразу збудовано, Nie od razu Kraków zbudowano*) не є цілком тотожними за своєю образністю, оскільки містять конотацію культурно-національної належності. Образна неадекватність властива, на нашу думку, не лише тим паралельним ФО, в яких онім замінює апелятив, а й тим, де він виконує дійктичну функцію. Наприклад, ФО *Co wolno Radziwiłłowi, to nie wolno Mikucjowi; Co wolno Bohuszowi, nie wolno Werbuszowi; Co wolno Baranowskiemu, nie wolno Kozłowskiemu* (модель <що дозволене одному, те не дозволене іншому>) трактуємо не як лексичний варіант у межах типу А, а як відмінний образ (Б) від образу латинського фразеологізму-взірця *Quod licet Jovi, non licet bovi*. До цієї ж моделі належить ФО *Що можна пану, того не можна Йвану*, яка, на наш погляд, ще суттєвіше відрізняється за образністю від латинського взірця, оскільки містить нашарування соціальної оцінки. Отже, усвідомлюючи те, що розмежування типів моделювання А та Б носить

суб'єктивний характер, ми схильні все ж уважати ФО з національно забарвленими ВН за відмінні від ФО-взірця образи (тип Б).

Якби вдатися до ієрархізування ФО за ступенем інтернаціональності фразеологічної моделі, то перше місце зайняли б ФО, **побудовані за зразком фразеологізму-першооснови з ВН, який зберігся й уживається в латиномовному (або грекомовному) оформленні.** Існування латинського празразка збільшує ймовірність реалізації моделі в багатьох мовах. До таких належать, наприклад, наведені вище моделі <місто не за один день збудувалося> зі значенням „для здійснення певної справи потрібен час”; <що дозволене одному, те не дозволене іншому> – „засудження чийсь безпідставних претензій”. Згадувана вище модель <додавати чогось до чогось (де його вже є досить)> зі значенням „робити марну, нікому не потрібну роботу”, крім численних апелятивних реалізаторів (наприклад, польськ. *do morza wodę nosić; wozić drwa/ szyszki do lasu/ boru; Po co dodawać liści drzewom, gwiazd nocnemu niebu i fal pełnemu morzu* (переклад із Овідія), укр. *У криницю воду неносять; Не носи в ліс дрова; додавати листя до дерев; додавати зірки до неба*; болг. *нося дърва в горама*, ісп. *vender miel al colmenero* (продавати мед пасічникові); фр. *montrer le soleil avec un flambeau* (освітлювати сонце факелом) та ін.), має й ономастичний першозразок *ululas Athénas*:

А *Sowy do Aten [nosić]*

Sowy do Aten przywozić

Сов до Аѳін возити

Б *Sól do Bochni nosić*

Stokłosę wozić do Podgórza

Wozić sukno do Wielkopolski

Wozić żyto na Zawisze

Wozić ryby do Lwowa

Nie wozić gnoja do Suchej, bo go tam dość

Drwa do lasa, ryby do Wisły

(пор. рос. *Ехать в Тулу со своим самоваром*; латиськ. *Udeni Daugava nest* (носити воду в Даугаву); англ. *Carry coals to Newcastle*).

Модель <навіть хтось (найкращий) припускається чогось (недопустимого)> зі значенням „трапляються вади навіть у чомусь найдосконалішому” (латинський зразок *Quandoque bonus dormitat Homerus*) має такі реалізатори:

А *Інколи і добрий Гомер дримає*

Niekiedy nawet dobry Homer drzemie

Часом і преславний Гомер дримає

Czasem boski Homer drzymie

I Homer zasypiał

Б *I Napoleon pod Waterloo [przegrał]*

Буває, що й Яшин м'ячі пропускає

Відзначимо, що ми не стверджуємо виведення фразеологізмів певної моделі саме з конкретно вказаного зразка. Адже до аналізованих моделей можна дібрати й інші латинські ономастичні відповідники (не кажучи про апелятивні) – наприклад, *Roma non fuit una die condita – Alta die solo non est extructa Corinthus* (Високий Корінф був збудований не за один день); *Quandoque bonus dormitat Homerus – Aristoteles non semper Aristoteles* (Арістотель не завжди Арістотель) та ін. Врешті, існування кількох імовірних зразків підтверджує поширеність, універсальність моделі.

Істотними інтернаціональними ознаками характеризуються моделі, взірцем для яких ми обрали **ФО з інтернаціональним (біблійного або античного походження) онімом без джерельних прототипів**:

Модель <починати від когось/чогось> зі значенням „виводити, оповідати щось здалека, з самого початку” – *Від Адама починати / Od Adama zaczynać*:

А *Sięgać do Adama*

Від Адама-Єви починати

Od Adama i Ewy wyprowadzać

Б *Від Ноя потона говорити*

Плести від Марії Терези

Zaczynać od pierwszej Mojżeszowej

Od króla Batorego i od ćwieczka jego

Фразеологізм-зразок, хоча й не поширений у формі ономастичної латинської сентенції, проте присутній в обох зіставляваних мовах. Подібно до нього, в обох або одній із мов формуються ФО з місцевими ВН. Знову ж таки наголошуємо, що тут не йдеться про пряме наслідування й термін „взірець” є досить умовним: в одних випадках, поряд з ономастичними так званими взірцями, можна знайти чимало апелятивних (наприклад, *Адам з їв кисличку, а в нас оскома на зубах; Adam zjadł jabko, a nam skomę uczynił* (пор. український реалізатор за типом Б *Федь кислиці поїв, а Панька оскома напала*) – *Canis peccatum, sus dependit* (Завинив собака, карають свиню), в інших – накладання на взірець може бути випадковим, чи, точніше, воно є наслідком універсальності метафоричного мислення людей. Так, подібно до інтернаціональних *mądry jak Salomon; мудрий як Соломон; bogaty jak Krezus; багатий як Крез*, у польській мові існують ФО *mądry jak Herbut, bogaty jak Teper, bogaty*

jak Wierzynek, bogaty jak Fukier. Польська ФО *uczta Wierzynka* асоціюється з інтернаціональною ФО *uczta Lukullusa, лукуллів бенкет*. Якщо умовно прийняти за зразок-еталон ФО з міжнародним онімом, то всі наведені ФО з іншими онімами реалізуються за типом Б: збережені логіко-семіотичні відношення, а варіюється ономастичний компонент - ім'я місцевого мудреця або багатія, у зв'язку з чим оновлений фразеологічний образ набуває національного колориту.

Моделі, де **ФО з інтернаціональним онімом** виявлено лише в одній із зіставлюваних мов, яскраво ілюструють тезу про взаємопроникнення ознак національного й інтернаціонального в ономастичній фразеології, адже ФО з інтернаціональною ВН, не маючи ідентичного відповідника в інших мовах, тяжіє до фонду національної фразеології, та водночас ця ж ФО, організована в продуктивну структурно-семантичну модель, на яку накладається багато інших ФО, має ознаки міжнародної одиниці. Наприклад:

Модель <хтось отямився, коли йому заподіяно шкоду> зі значенням „запізно отямився” – *Ocknął się Holofernes, acz bez głowy:*

Б *Ocknął się [jak] Paprocki, kiedy tu już pół tyłu zgorzało
Rychło pan Płocki odecknął, jak tu pół dupy zgorzało
Огледівся Курта, як хвоста не стало*

(пор. рос. *Хватилась Настя, как ворота настезь; Схватился Савва, как жена сишла саван*)

Модель <хтось/щось є найкращим серед когось/чогось (менш вартісного)> зі значенням „за відсутності кращого задовольняються тим, що є” – *Czasem i klecha Salomonem bywa między ratajami:*

А *I organista bywa Salomonem między ratajami*

Б *Między kołaczyckimi najstarsi studentami (Kołaczyce – містечко на р. Віслоці)*

На безлюдді й Хома чоловік [а Гапка ще й люди]

На безлюдді й Хома пан

Значна кількість моделей носить інтернаціональний характер, незважаючи на брак зразка з міжнародним онімом. Позбавлені ономастичної ФО, що була б опорним стрижнем, реалізатори таких моделей (переважно тип Б) характеризуються широким діапазоном варіантних форм зі змінами образних асоціацій, лексичного наповнення, граматичної будови. Проте в більшості випадків ці моделі мають структурно-семантичні орієнтири у вигляді апелятивних латинських сентенцій, які підтримують відчуття її універсальності. Наприклад:

Модель <кожен хтось має своє (на свій смак)> – зі значенням „у кожного свої вподобання й інтереси”:

Kożen Ivan maє swój plan

Kożen Iwась maє свій лас

Każdy Teodorek ma swój wzorek

У всякої Паишки/Домашки/пташки свої замашки

У всякого Мусія своя затія

(пор. рос. *У всякого Мирона свои приёмы; У всякого Мойсея своя затея; У всякого Гришки свои делишки; У всякого Филатки свои ухватки; У нашей Пелагеи свои затеи*; пор. лат. *De gustibus et coloribus non est disputandum* – Про смаки і кольори не треба сперечатися; *Suum cuique pulchrum* – Кожному своє миле (подобається))

Модель <кожен хтось має/знайде свого когось> зі значенням „для кожного є/знайдеться пара”:

Każda Kasia ma swego Jasia

Każda Magdalena ma swojego pana

Każda Agatka ma swego gagatka

Każda Róża ma swego stróża

Każda Kunda znajdzie swego Edmunda

Każda Eleonora znajdzie swego amatora

Кожна птиця знайде свого Гриця

Każda Różia znajdzie Józia

Każda Marta znajdzie Gotarda

Кожна дівця діждеться Гриця

(пор. рос. *Князю княгиня, крестьянину Марина, а всякому своя Катерина*; лат. *Suus rex reginæ placet* – Кожній цариці подобається її цар; *Similis simili gaudet* – Подібний знаходить подібного)

Модель <хтось про одне, а хтось про інше> зі значеннями „кожен про своє”, „безглуздість розмови”, „відсутність взаєморозуміння”:

Ja o Pawle, a on o Gawle

Хто про Хому, а він про Ярему

Kto o Janie, kto o dzbanie

Він мені про куму, а я про Фесьчину хату

Maciek gada o kozuchu, a Maćkowa o fartuchu

Ksiądz Marcin mówi o cebuli, a ty rozumiesz o czosnku

Ти йому про Тараса, а він тобі: „Півтораста!”

Jeden z Krakowa, drugi do Lwowa

діал. *Jeden z Glinki, a dręgi do Lësewa*

Хто про що, а я про Параску

Хто про що, а він про Наливайка

Kto o czym, a ksiądz o Magdzie

Kto o czym, a ksiądz o Kaśce

Жінка в Янів, чоловік – у Пиків [він на танці, вона на музики]

(пор. рос. *Я про Фому, а он про Ерёму; Я говорю про Ивана, а ты про болвана; Ему говоришь про попа, а он про Емелю дурака; лат. Ego de aliis loquor, tu de sepis respondes – Я говорю про одне, а ти у відповідь про цибулю)*

Модель <яким звідси/кудись, таким і сюди/назад> зі значенням „не змінився”:

Stanisław/ Staszek / Jasiek / Maciek z izby, Stanisław/ Staszek / Jasiek / Maciek do izby

Стецько з печі, Стецько на піч

Дурень до Києва, дурень і з Києва

Jaki Maciek do kościoła, taki i z kościoła

Поїхала Гася та й вернулася

(пор. лат. *Qui fuit hic, asinus non ibi feit equus – Хто тут був ослом, не стане там конем)*

Модель <хтось залишиться собою> зі значенням „ніколи не зміниться; який є, таким і залишиться”:

Maciek Maćkiem zostanie / Maciek zawsze będzie Maćkiem

Zawsze Bartosz Bartoszem

Масли Федя медом, а Федь усе Федьом

(пор. лат. *Simia simia est, etiam si aurea gestet insignia – Мавпа є мавпою, якщо навіть вона у золотих відзнаках)*

Модель <який хтось, такий інший> зі значенням „варті одне одного; який один, такий і другий”:

Jaki Paweł, taki Gaweł

Jaki Maga, taki Jaga

Jaki Jasiek, taki Stasiek

Який Оверко, така й Одарка

Taka hrabina jak i Maryna / Taka Maryna jak i hrabina

Який Сидір, така й Гапка, який кожух, така й латка

Яка Настя, таке й з нею щастя

(пор. лат. *Ambo meliores – Один одного вартій; Novacula in cotem incidit – Бритва натрапила на брусок)*

Модель <як ти до когось/чогось, так хтось/щось до тебе> зі значенням „щось роблячи, сподівайся відповідної віддачі”:

Jak Kuba Bogu, tak Bóg Kubie / Jak Kuba bobowi, tak bób Kubie

Jak Kuba krowie do żłobka, to krowa Kubie do szopka

Як Хома до Бога, так Бог до Хоми

Як Курту/Рябка годують, так Курта/Рябло ї бреше

Як Сірка годують, так він і гавкає

(пор. лат. *Ut salutamus, ita salutator* – Як ми вітаємо, так нас вітають

Моделі, що не мають широко відомих латинських відповідників, - переважно міжслов'янські або польсько-українські:

Модель <загинув, як хтось десь> зі значенням „загинув, зазнав невдачі, краху; не поталанило” – *Пронав/загинув/добувся як швед під Полтавою; Przepadł jak Szwed pod Poltawą:*

Zginął jak Szwed w Kampinoskiej Puszczy

Zginął jak Berek pod Kockiem

Zginął jak Kozak za Dunajem

Пронав як фашист під Сталінградом

(пор. рос. *Пропал как француз в Москве*)

Модель <заробив як хтось на чомусь> зі значенням „замість сподіваного зиску зазнав утрат” – *Zarobi / zarobił jak Zabłocki na mydle / Заробив як Заблоцький на милі:*

Zarobił jak Zubrzycki na mydle

Заробив як Мартин на милі

Заробив як Луцько на милі

Zarobił jak Sołtan na gęsiach

Zarobił jak Tuński na sieczce

Zarobił jak Trentowski na jajach

Zarobił jak Michalek na wieprzach

Wyszedł jak Wołowski na Eusapii

Wyszedł jak Barbara na trynach

Zarobił jak Suski na pierzach

Wyszedł jak Sankowski na saniach

Wyszedł jak Podgórska na czosnku

Wyszedł jak Ciemniewski na rakach

Wyszedł jak Uruski na Sewerynowie/na targu

Заробив/виграв як Хома на булках/качалках/вовні

Виграв як Костюк на вовні

Заробив як Марко на вовні
 Виграв як Пуцько на рибі
 Виграв як Тицький на мірці
 Заробив як Лейба на ранніх сливах
 Заробив як Мишко на лимонах/на спекуляції
 Вийшов як Тицький на мірці
 Виграв як Шльома на оренді
 Доробився як Мошко на шпильках
 Виручила як Харитина на гичці
 Везе як Чорнозубові на волах
 Виграв як Дудек на костелі
 Zarobil jak król Jan na Wołoszczyźnie
 Wyszedł jak Boczarski na młynie [w Lublinie]
 Wyszedł na tym jak Włosi na Osi
 Zarobił jak Zabłocki na mydle, Sforacki na bydle, Kruszyński na hucie,
 Rumsza na reducie

Заробив як Бродський на грудці цукру
 Модель <за найменші гроші робив би будь-що, найбезглуздішу роботу> зі значенням „дуже скупий”:
 Gnałby wesz aż do Wiednia na targ / Za grajcar gnałby wesz do Wiednia
 Він би за гріш мишу на мотузку до Львова гнав / Такий скупий, що до Львова би козу гнав за два гроші/грейцари

Za babkę bym i kozę przez Tatry gnał
 діал. Scery, za centem by do Paryza poleciał
 діал. Za centa sukę by do Krakowa gonił
 діал. Za grosza pognałby sukę do Kielkowa
 діал. Gnałby za złotówkę na jarmark kozę do Pacanowa

Модель <їхати кудись через щось> зі значенням „їхати окожною дорогою, робити зайву роботу”:
 Їхати в Париж через Жмеринку / Їхати в Париж через Бердичів
 Iz Чернівці та на Нову греблю
 Jechał z Krakowa do Warszawy na Lublin
 Jeździł do Piotrkowa na Paryż
 Jechał z Pucka na Kartuzy do Gdańska
 діал. Jachac z Pucka na Karwie do Gduńska
 Jedziesz pan przez Jampol i Ostróg do Czapliniec
 A to droga na Baldrzychów do Rzymu

Модель <старший хтось/щось від когось/чогось> зі значенням „щось під певним кутом зору є достойнішим, гідним більшої уваги порівняно з чимось іншим”:

Starszy Pan Jezus niż święty Paweł
Starszy Bóg niż święty Marcin
Starszy Pan Bóg niż pan Rymsza
Starszy pan Kozłowski jak pan Baranowski
Starszy król Polski jak pan Baranowski
Старший Гриць як Парашка/Парася
Благовісник старший від Великодня
Старший Галич від Львова
Starsza Rozprza od Piotrkowa
Pierwszy Sławków niż Kraków
Dawniejszy Sławków od Krakowa

Модель <хтось зробить, хтось і має> зі значенням „кожен має щось згідно зі своїми вміннями чи можливостями”:

Kuba/ Staszek / Piotr robi, Kuba/ Staszek / Piotr zje
Іван зробить, Іван з'їсть
Sam Bartek robi, sam Bartek zje
Paweł zemleł, Paweł zje
Гриць наварив, Гриць і пожив
Іван робить – Іван їсть, Іван не робить – має ніст

Модель <не буде один, буде інший> зі значенням „за відсутності когось знайдеться хтось інший”:

Nie będzie Paweł, będzie Gaweł /Nie będzie Pawła, to się weźmie Gawła
Nie będzie Gerwazy, będzie Protazy
Не буде Галя, буде другая
Niedaleko Sokal Buga, nie będziesz ty, będzie druga

Модель <як є потреба, то кличуть (когось), як потреба зникає, забувають про (когось)> зі значенням „згадувати про когось лише за умов власної потреби”:

Як лихо, то ходи, Петрихо, а як н'ють та їдять, тоді на Петриху не глядять

Як н'ють та їдять, то Шманихи не глядять, а як біда та лихо, то имали, Шмалихо

Jak w potrzebie: mój Marcinku, proszę ciebie; gdy potrzeba przeminie: słuchaj, chatie Marcinie

Остаточно підтвердити ступінь інтернаціональності усіх наведених моделей можна, залучивши матеріал інших мов, слов'янських і неслов'янських, європейських і неєвропейських. Наприклад, В.М. Мокієнко вже довів, що деякі фразеологічні моделі поширені й у позаєвропейському просторі: поляки говорять *Język i do Krakowa doprowadzi*, українці – *Язык до Києва доведе*, а турки – *Rozpитуючи, дійдеш до Кааби*, китайці – *Хто має язык, дійде до Пекіна*.¹¹

Усі ФО, що організуються в структурно-семантичну модель, незалежно від ступня виявлення інтернаціональних ознак, спільні за своєю здатністю номінувати одне й те саме поняття в українській та польській мовах. Таким чином, у будь-якому випадку – при збігові або логіко-семіотичного (тип Б) або й логіко-семіотичного, й конкретно-образного (тип А) способів реалізації – всі ці ФО залишаються семантичними міжмовними еквівалентами. Використання специфічної в українській або польській мовах ВН (при типові Б) надає фразеологізму національного забарвлення, проте, з точки зору універсальності метафоричного мислення, українські та польські одиниці не відрізняються: вони виражають спільне значення при відносному збереженні формально-граматичної структури. При цьому й ВН, навіть лінгвокультурно маркована, є одночасно й індикатором лінгвокраїнознавчої належності ФО, і просто узагальнюючим знаком – елементом загальної структурно-семантичної моделі. Отже, у ФО спільних моделей онім є пунктом схрещення протилежних тенденцій універсалізму й сепаратизму. Це можливе завдяки семантичній специфіці фразеологізованих онімів, а саме їх здатності набувати у фразеологічному контексті загального апелитивного значення, а також звужувати свою функцію до дейктичної. У кожному з українських та польських реалізаторів фразеологічних моделей амбівалентна за своїми функціями ВН все ж таки більше тягнє чи то до логіко-семіотичного вказування, чи то до надання фразеологізмові національного колориту. Функцію дейксису, необтяженого в контексті української та польської культур додатковими культурно-образними асоціаціями, спостерігаємо у зворотах типу *Nie w jednym dniu Rzym zbudowano*, *Рим не відразу збудовано*; *Co wolno Jowiszowi, nie wolno wółowi*, *Що дозволено Юпітеру, те не дозволено бичу*; *Niekiedy nawet dobry Homer drzemie*, *Іноколи і добрий Гомер дримає*, скалькованих з латинських сентенцій. Серед ФО типу Б мінімальні образно-національні нашарування мають антропоніми-імена

¹¹ В.М. Мокієнко: *Українська мова у світлі славістичної проблематики*. [В:] *Збірник Харківського історико-філологічного товариства*. Нова серія. Т. 6. Харків 1998, с.113.

з виразно дейктичним навантаженням (наприклад, *Każdy Teodorek ma swój wzorek*, *Кожен Іван має свій план* – <кожен **хтось** має своє (на свій смак)>; *Jak Kuba Bogu, tak Bóg Kubie*, *Як Хома до Бога, так Бог до Хоми* – <як **ти** до когось, так хтось до **тебе**>). Подібні до щойнонаведених міжмовні відповідники в межах типу А (й обмежено – в межах типу Б) можна використовувати при перекладі текстів з польської мови на українську і навпаки, оскільки вони є лінгвокультурно нейтральні (або, у випадку наведених прикладів типу Б, – мінімально обтяжені національним колоритом). Інші ж польсько-українські фразеологічні паралелі в межах типу Б при перекладі національно „небайдужого” тексту не завжди прийнятні, бо можуть призвести до підміни національного колориту. У таких випадках перекладач мусить або сягати до загальноєвропейської фразеологічної спадщини (тип А), або, якщо модель настільки універсальна, що її відчитання не викличе особливих труднощів, перекладати ФО дослівно зі збереженням оніма даної культури. Еквівалентності перекладу можна досягти, замінивши ФО з лінгвокультурним онімом апелятивним реалізатором фразеологічної моделі в мові перекладу, при умові, що образ цієї апелятивної ФО є лінгвокультурно нейтральним. Це стосується передусім моделей без латинських прототипів з ВН, які моделюються лише за типом Б. У цьому ж випадку, аби запобігти деформації і підміні національного колориту, можна вдатися при перекладі до латинської сентенції, якщо це, звичайно, дозволить стильова аура тексту. Інакше ФО такого типу доведеться вважати неперекладними з точки зору збереження національного колориту.

Ступінь вияву національних ознак ФО, неперекладних у культурно заангажованому тексті, залежить від розряду та специфіки оніма, що є компонентом ФО. Найтісніший зв’язок з національною реальністю зберігають топонімні й етнімімічні ФО (наприклад, *potrzebny jak diabeł w Częstochowie* – один з реалізаторів моделі <потрібний як щось (зайве) у чомусь>; *Stąd Turcy, stamtąd wilcy* <між чимось небезпечним і чимось не менш небезпечним>), а також ФО з антропонімами-прізвищами нефіктивних осіб (наприклад, *Xto pro co, a він pro Наливайка; Co wolno Radziwiłłowi, to nie wolno Mikuciowi*). Крім виконання знакової функції, такі ВН несуть досить виразну лінгвокультурну інформацію. Натомість ФО з антропонімами-іменами є виразними носіями лінгвокультурної інформації тільки в тому випадку, якщо ім’я властиве лише польській або українській мові чи набагато поширеніше в одній із мов (наприклад, *Kto o szum, a ksiądz o Magdzie; Xto pro co, a я pro Параску; Який Сидір, така й Гапка, який кожух така й латка; Ти йому pro Тараса, а він тобі:*

„Півтораста!“). У багатьох випадках імена, а також вигадані прізвища вказують на національну належність виключно лінгвістично – своєю фонетичною та граматичною формою (наприклад, *Maciek gada o kozuchu, a Maćkowa o fartuchu; Як лихо, то ходи, Петрихо, а як п'ють та їдять, тоді на Петриху не глядять; Wyszedł jak Sankowski na saniach; Wyszedł jak Podgórska na czosnku – Виграв як Костюк на вовні; Виграв як Пуцько на рибі* та ін.). Отже, розписування ФО за типами моделювання дозволяє глибше вивчити, з одного боку, семантичну природу ВН у складі ФО, а з іншого – особливості інтернаціонально-національних відношень в ономастичній фразеології, що, в свою чергу, може бути корисним для практики перекладу.